

Маша Вукановић, Драгана Мартиновић и Биљана Јокић

Завод за проучавање културног развитка, Београд

МЕЂУРЕСОРНА И ИНТЕРСЕКТОРСКА САРАДЊА ЗА РАЗВОЈ УМЕТНОСТИ И УРБАНИ РАЗВОЈ

ПИЛОТ-ПРОЈЕКАТ; АРХИТЕКТУРА
И ЛИКОВНЕ УМЕТНОСТИ

DOI 10.5937/kultura2483245V

УДК 72:73/76

7.01:316.75(497.11)»20»

Оригиналан научни рад

Датум пријема: 1. 2. 2024.

Датум прихватања: 29. 5. 2024.

Сажетак: Унапређење уметности један је од стравеишких приоритета развоја културе 2021–2025, како у оквиру институција тако и у оквиру независне сцене. У складу са савременим схватањима улоге уметности у друштву – њене ошворености према друштву и потребе да буде део друштвених процеса – унапређење уметности имплицира неопходност њеног укључивања у решења која обликују животно окружење. Архитектура се може схватити као уметност пројектовања (јавних и приватних) простора, а архитектонска решења умножоте обликују естетичку животног окружења у урбаним срединама. Као таква, архитектура јесте и област сусрећања два ресурса: културе и грађевинарства, односно поље међуресорне сарадње. Осим тога, будући да архитекте своје инжењерске пројекте, који могу укључивати и остваривање уметничких дела у јавне и приватне просторе, углавном реализују кроз архитектонске бироа (приватна предузећа), док су ликовни уметници афилисани у удружењима (организације цивилног друштва), промишљања повезивања архитектуре и ликовних уметности укључују и остваривање интерсекторске сарадње (нпр. приватног и цивилног), али уз подршку јавног сектора – који има кључну улогу у формулисању стравеишких опредељења, у даљем развоју државе и друштва. У овом раду биће саопшћени резултати пилот пројекта који је обухватио: 1. анализу релевантних правних аката у вези са тенденцијалима за повезивање приватних привредних субјеката (архитектонских бироа) и ликовних уметника, а који су у функцији развоја уметности и културе; 2. анализу података прикуљених преко полуструктурисаних интервјуа на природном узорку представника/ца архитектонских бироа који су указали на значај, могућности и препреке за

развој сарадње архивекација и ликовних уметника/ца. Резултати наше илито истраживања указују на то да постоји основа за сарадњешко повезивање ресурса и сектора кроз сарадњешке документије. Искуства из праксе која су прене-ли/е представници/це архивекционских бироа, указују на смернице за наред-на истраживања која би допринела систематизацији актуелних проблема и пошеницијалних решења у правцу даље развоја међуресорне и интисекторске сарадње у домену привреде и културе.

Кључне речи: уметности, архивектура, рад, културна политика, јавни интисерес, сарадњешки документи, архивекционски бирои

Увод

Као једна од самосвесних делатности човека, уметност сликања, обликовања, изградње одувек је била део друштва, културе, образовања, понашања, реч-ју – одраз људског живота. Леви-Строс (Lévi-Strauss) уметност посматра као део културе, поред језика, веровања, знања, религије, обичаја, привреде, технике и свега што је човек створио као члан друштва, а има својство креативности¹. Наиме, креативна и уметничка експресија развијала се паралелно са системом знања, веровања, васпитања, морала. Гледано из савремене перспективе, као својеврсни „начин мишљења и начин делања“², уметност је увек била условљена историјским и друштвеним околностима, али и идејним и животним променама.

Од тзв. „кризе уметности“ током шездесетих година 20. века долази до одрицања од естетског предмета и укључивања нових изражајних језика, медија, технологије, док се текст и слика синтетичу. Уметност преузима представе и материјале из стварности, улази у спољашњи свет, тежи комуникацији, користи информације, задире у поље интердисциплинарности и постаје инструмент пројектовања друштвене и културне реалности. Говори се о „демократизацији уметности“ у савременој уметничкој пракси, а поставља се и питање њеног значења, у смислу да се уметност „стави у службу народа, ... да се учини приступачнијом већем броју људи“ или пак да се истакну „стваралачке способности сваког појединца“, с обзиром на то да уметност има снагу да „ослободи човека“³. С тим у вези, Арган (Giulio Carlo Argan) говори о естетској и педагошкој улози уметности која има свој удео у напретку друштвене свести, о могућности уметности да промени живот човеку, док Бонито Олива (Akile Bonito Oliva) истиче активистичку и социјалну улогу уметности и уметника⁴. Ради се о измени начина стварања и презентовања, начи-

1 Lévi-Strauss, C. (1989) *Strukturalna antropologija*, Zagreb: Stvarnost, str. 364.

2 Denegri, J. Dve suprotne kritičke ideologije u jedinstvenom delu – Đulio Karlo Argan: dva veka moderne umetnosti; Akile Bonito Oliva: umetnost oko i posle dvehiljadite, u: *Moderna umetnost 1770–1970–2000 I*, priredili Bonito Oliva, A. i Karlo Argan, Đ. (2004), Beograd: Clio, str. 8.

3 Zask, Ž. (2004) *Umetnost i demokratija*, Beograd: Clio, str. 9–10,

4 Денегри, Ј. (2002) Арган – Бонито Олива: Расправа око трансавангарде, *Свеске* 1–2, Београд: Друштво историчара уметности Београд, стр. 128.

на истраживања и експериментисања у уметности чији је циљ отвореност за све слојеве и за сваког појединца у друштву.

Дакле, нова уметничка пракса означава другачије разумевање уметности, дематеријализацију уметничког рада, демократизацију и социјализацију уметности, испитивање функције уметности и друштвене улоге уметника, потом критику постојећег стања у култури и уметности и осмишљавање нових модела удруживања уметника/ца⁵. Није све увек везано за галеријски или музејски простор, већ су ту и алтернативна или виртуелна места, јер оно што је првенствено важно јесте испитати „животне зоне“, извршити социјализацију дела⁶, „уронити“ радове у друштвени и јавни контекст и тако их приближити онима којима су намењени. Једнако је битно укључивање алтернативних културних група младих, заједничко иступање независне сцене, добијање медијске пажње, осмишљавање стратешких акција; све то кроз „чињење“ може довести до озбиљних друштвених промена⁷.

Интеграција уметничких дела у друштвени и јавни контекст, као и приближавање уметности одвија се у јавним и приватним просторима. Архитектура је уметничка форма, израз креативности у осмишљавању јавних и приватних, отворених и затворених простора. Зграде, улице, тргови, шеталишта чине животно окружење, а од инвентивности архитектата зависи и његова функционалност, као и естетика.

Иако градитељско наслеђе чине и изузетна дела традиционалне архитектуре у руралним подручјима, за ближе повезивање ликовних уметности и архитектуре у савременом добу – урбани простори су од централног значаја. Стога је неопходно укратко расветлити кључне аспекте у савременом схватању града.

Један од најутицајнијих теоретичара социологије града, Парк (Robert Park), писао је следеће: „Град је пре свега стање духа, збир обичаја и традиција и утврђених ставова и осећања који су неразлучиво повезани са овим обичајима и преносе се традицијом. Другим речима, град није само физички механизам и нека вештачка конструкција. Он је укључен у битна збивања која се дешавају људима који у њему живе, он је производ природе и то понајвише људске природе“⁸. Такође, према мишљењу Вебера (Max Weber), важно је да се у граду „успостави равнотежа са природним окружењем“, да се креирају амбијенталне целине, на пример, одвојити

5 Novak, T. i Sutlović, L. U džepovima otpora – Intervju sa Sanjom Iveković, 2011., 27. 02. 2024., https://talkingcriticarts.files.wordpress.com/2011/04/lta_publication_art_in_critical_confrontation_to_society.pdf

6 „Социјализација“ дела произилази из укључивања тема, као и проблематике везане за целокупну јавност. Видети: Bonito Oliva, A. i Karlo Argan, Đ. (2006) *Moderna umetnost 1770–1970–2000 III*, Београд: Clio, стр. 68.

7 Gujinović, M. Jakšić, J. i Laterza, S. Odgovornost treba biti u svakom našem činu – Intervju sa Igorom Grubićem, 2011., 26. 02. 2024., https://talkingcriticarts.files.wordpress.com/2011/04/lta_publication_art_in_critical_confrontation_to_society.pdf

8 Видети: Вујовић, С. (1988) *Социологија града – Социолошка хрестоматија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 115.

културна добра са музејима у једну зону, забаву у другу, али тако да се физичка и друштвена област интегришу са могућношћу реконструкције према људским потребама⁹.

Бројне дефиниције града могу се синтетисати у једну која подразумева посебан начин живота људи те подручје у коме се разликују стамбене (резиденцијалне), пословне и индустријске зоне, где постоји развијена комунална инфраструктура (улице, куће, дрвореди, саобраћајнице, водовод, канализација и др) и где се већина становништва не бави ни ратарством ни сточарством, већ широким спектром делатности које доприносе, између осталог и функционисању сложених људских творевина какви су град и држава.

Од краја 19. и почетка 20. века, у развоју једног урбаног простора експериментише се са „јавним интервенцијама, алтернативним методама..., у равнотежи између индивидуалних и колективних опредељења“, а у урбанистичко пројектовање укључују се и уметничка достигнућа као и јачање предузетништва у планирању¹⁰. Велика пажња се посвећује градском планирању и модернизацији тзв. метропола кроз уређење својеврсних естетских и друштвених целина.

Градови постају места културног памћења – јавни простор који „упија“ колективна сећања и учествује у креирању колективног идентитета (кроз материјална добра, споменике културе, културне институције, старине). Рихтман-Аугуштин је приметила: „Uz arhitekturu u našem je životu prisutna i „arhitektura“, tj. ukupnost urbane arhitekture i teksta koji je označuje. U gradskom krajoliku imena ulica, zajedno sa spomenicima i spomen-pločama, pridonose semiotičkoj prisutnosti vladajuće ideologije, jer gradskoj arhitekturi daju poseban simbolički sadržaj. Imenovanje i preimenovanja ulica primjer je kako politički procesi utječu na semiotičke procedure. Nazivi gradskih ulica – specifičan su tekst nacionalne naracije; mjesta gdje se strukture vladajuće ideologije susreću s praksom svakodnevnog života“.¹¹ Одлуке о именовању улица и о томе где ће се у јавном простору постављати уметничка дела у Београду и многим другим градовима у Србији, доносе комисије за називе улица. Ова тела доносе и одлуке о расписивању конкурса за архитектонска и уметничка решења. Будући да су називи улица, тргови, споменици и сл. симболи градова, ова тела имају кључну улогу у процесу брендирања – симболичком позиционирању градова на све компетативнијој мапи градова света. Управо због различитости симболичких пракси, сваки град носи другачија искуства, доживљаје и виђења, остављајући и различите утиске и сећања.

Потреба за брендирањем један је од ефеката процеса глобализације, јер је он условио промене урбане економије, појачану компетитивност градова, али и њихово просторно реструктурисање које је очигледно у стварању, на пример, пословних четврти, концентрисању седишта компанија, банки и сл. у појединим

9 Veber, M. (2014) *Grad – nelegitimna vlast – tipologija gradova*, Novi Sad: Mediterran Publishing.

10 Benevolo, L. (2004) *Grad u istoriji Evrope*, Beograd: Clio, str. 250–251.

11 Rihtman-Auguštin, D. (2000) *Ulice moga grada*, Beograd: Biblioteka XX vek, str. 51–52.

деловима града, изградњи луксузних стамбених четврти које насељавају висококвалификовани и још боље плаћени радници успешних компанија. Виталност једног града не одређује се само количином (успешних) националних и интернационалних компанија на једном месту или другим факторима економског развоја. Важан аспект глобализације је култура, спектар активности на пољима уметности, као и бројне друге манифестације које се тичу како локалних, тако и интернационалних тековина културе у најширем могућем смислу. Ападире (Arjun Appadurai) предлаже пет пејзажа кроз које се осликава проток културе: етно-пејзажи (кретања туриста, имиграната, избеглица и „гастарбајтера“), медијски пејзажи (глобална дистрибуција информација кроз штампане медије, телевизију и филм), технолошки пејзажи (дистрибуција технологије), финансијски пејзажи (токови глобалног капитала) и идеолошки пејзажи (дистрибуција политичких идеја и вредности, као што је преминација наратива проистеклих из просветитељства)¹².

Разматрајући питања маркетинга градова, Шорт и Ким (John Short and Yeong-Hyun Kim) су идентификовали два шира оквира позиционирања градова: град рада, који наглашава оријентацију града ка привлачењу инвестиција и повољну климу за рад компанија и град игре, у коме је град својеврсни „инкубатор“ културе и уметности, док се социоекономски развој везује за сектор услуга¹³. Кроз оба концепта провејавају идеје прогреса, културе, особених прилика живота, природе, посла итд. У оквиру оба важан културни ресурс је оличен у амбијенту. Стојков је амбијент дефинисао као „простор или комплекс у насељу у коме доминирају (или га одређују) елементи значајни за колективну меморију, односно за естетски, духовни или емотивни доживљај већине становника насеља (посебно домородачког), те због тога има карактер јавног интереса“¹⁴. С тим у вези, креирање културног идентитета и имица, поред побољшања градске инфраструктуре подразумева и улепшавање „централних и историјских делова града“, организовање „културних активности и манифестација“, као и бригу о заштити културног наслеђа, обезбеђивању места за рад уметника, постављању уметничких инсталација у јавни простор, партиципацији грађана у културним активностима и сл.¹⁵

Савремена поимања улоге уметности у друштву, као и теорије града кроз које се концептуализују приступи животу у урбаном простору, показују да се у оба случаја прогрес види у интеракцијама, како свакодневних (професионалних и приватних) тако и различитих уметничких форми (нпр. ликовна уметност и архи-

12 Short, J. and Kim, Y. (1999) *Globalisation and the City*, London: Addison Wesley Longman Limited, p. 75.

13 Исто, стр. 124.

14 Стојков, Б. (1997) Амбијент као тема обнове Београда, *Наслеђе* 1, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 159–161. Видети: <https://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2014/01/nasledje1/16-borislav-stojkov.pdf>

15 Radišić, S. (2009) Postindustrijski grad i kulturna politika, *Kultura* 122/123, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 60–75.

тектура). И развој уметности и развој градова, у чему архитекте имају значајну улогу – део су стратешких опредељења Републике Србије.

*Пилот истраживање „оснаживање улајања приватној сектору
у развој ликовних уметности у јавном интересу“*

С обзиром на то да се стратешка опредељења дефинишу пре свега ради остваривања јавног интереса, предмет овог рада јесте испитивање значаја, могућности и препрека за развој сарадње архитеката и ликовних уметника/ца. Методолошки приступ обухватио је: 1. анализу релевантних правних аката и 2. анализу података добијених путем полуструктурираних интервјуа са представницима/ама архитектонских бироа. Иако је ово пилот истраживање обухватило мали пригодан узорак представника/ца архитектонских бироа, висок ниво сагласности њихових ставова и искуства, као и претходна анализа правних аката, представљају значајно полазиште за наредна истраживања, као и за креирање мера унапређења сарадње ових актера у култури и привреди.

*Анализа релевантних стратешких докумената Републике Србије:
прелиминарни резултати*

Културна политика се може одредити као јавна политика у домену културе. У пракси, она најчешће имплицира правце деловања (базиране на законима и уз финансијску подршку из јавних фондова) у областима савременог уметничког стваралаштва, те заштите и очувања културног наслеђа¹⁶. Будући да култура и уметност нису *sui generis* вакуум независан од других домена (економија, политика, здравље, наука, образовање, социјална заштита, брига о старима, деци, младима и особама са инвалидитетом), остваривање циљева културне политике у знатној мери зависи од сарадње актера у свим поменутиим доменима/ресорима. Иако расположива финансијска средства утичу на реализацију активности кроз које се развијају и култура и други домени социоекономског и политичког живота, основ за спровођење јавних политика се налази у правном оквиру. Закони и подзаконска акта говоре шта се може и како, али за операционализацију деловања од кључног значаја су стратешки документи. Пошто ове документе усвајају државни органи, који се чином усвајања обавезују и на имплементацију, о стратешким документима се може говорити као о оперативном делу правног оквира.

Имплементација стратешких докумената подразумева деловања различитих актера из различитих сектора. Развојем индустријског друштва, диференцирала су се три сектора: јавни, приватни и цивилни. Јавни сектор подразумева државне службе основане у циљу подршке грађанима у остваривању њихових људских, социоекономских и културних права. Приватни сектор, пре свега, чине предузећа у приватном власништву која обављају разноврсне економски профитабилне делатности у различитим ресорима. Цивилни сектор своје корене има у рачу-

¹⁶ Вукановић, М. (2013) *Културна политика у Србији – антрополошка перспектива*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд.

налним и критичким дебатама које су се одвијале у јавној сфери, а које су оствариле значајан утицај на развој либералног капитализма¹⁷. Будући да сва три сектора своје делатности обављају са грађанима земље и захваљујући њима, њихова сарадња је од суштинске важности за остваривање јавног интереса.

Јавни интерес се може одредити као „конструкт, формулисан од стране овлашћеног регулаторног субјекта и који, наравно, није и не би смео да буде производљан и арбитран, већ настаје у пресеку традиција и идејно-вредносног система једне заједнице, истраживања реалног стања и потреба друштва у одређеној области, законодавног и ширег институционалног оквира државе, међународних норми, одлука и споразума, професионалних стандарда и добрих пракси у сфери јавних политика и сродним областима, процена реалних друштвено-економских, безбедносних и других могућности, перспектива и ефектива, као и одређених идеолошких претпоставки, институционално верификованих циљева друштвеног и државног развоја и темељних стратешких опредељења државе, односно државног интереса“¹⁸. У култури, јавни интерес се „тиче идеја и вредности усмерених ка смислу индивидуалног и колективног постојања, повећању квалитета живота, бољем друштвеном повезивању на свим нивоима и друштвеној интеграцији... Јавни интерес, строго гледано, није циљ културне политике, већ се циљ или циљеви формулишу и одређују у складу са препознатим, односно прокламованим јавним интересом или интересима“¹⁹.

Да би се јавни интерес остваривао у култури, Република Србија је, почетком треће деценије 21. века, дефинисала стратешке приоритете за развој културе до 2025. године, међу којима је и уметност под бројем 6. Према документу Стратешки приоритети развоја културе у Републици Србији 2021–2025²⁰, у свим формама уметности које настају како у оквиру институционалне, тако и у оквиру независне сцене, стратешки циљеви „подразумевају подршку културним продукцијама које немају профит за свој једини циљ, дугорочни развој публике за савремену културу и уметност, интензивније и стабилније повезивање са образовним институцијама, иновативни приступ културном наслеђу, подршку савременом уметничком стваралаштву кроз суфинансирање продукције, као и поновно увођење редовног откупа дела савремене уметности“. За развој уметности, важан је и стратешки

17 Видети: Habermas, J. (1962, 1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere – An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: Polity Press; Thompson, E. (1963) *The Making of the English Workers Class*, London: Victor Gollancz; McGuigan, J. (2004) *Rethinking Cultural Policy*, Berkshire: Open University Press.

18 Коларић, В. (2023) *Јавни интерес у култури: теоријске основе и полазни критеријуми вредновања*, Београд: Завод за проучавање културног развитка, стр. 28–29. Видети: <https://zaprokul.org.rs/javni-interes-u-kulturi-teorijske-osnove-i-polazni-kriterijumi-vrednovanja/>

19 Исто, стр. 30.

20 Видети: Министарство културе и информисања. Стратешки приоритети развоја културе Републике Србије од 2021. до 2025, 21. 01. 2021., 10. 02. 2023., <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/6132/Strate%C5%A1ki%20prioriteti%20razvoja%20kulture.pdf>

приоритет бр. 20, „Унапређење положаја самосталних уметника, културних радника и струковних удружења уметника“, чиме се остварује „богатија и препознатљивија савремена културна и уметничка продукција у целој земљи“. Најзад, за предмет овог рада важан је и стратешки приоритет бр. 14, „ППП и сарадња са другим актерима“, којим се наглашава потреба за успостављањем правног и институционалног оквира у привлачењу приватних инвестиција, односно за охрабривањем потенцијалних приватних улагача у област културе. У оквиру овог стратешког приоритета, истакнуто је и следеће: „Такође, потребна је подршка интерсекторској и интерресорној сарадњи. Важни циљеви у области културе и укупном друштвеном развоју могу се остварити кроз подстицање интердисциплинарности у културно-уметничкој продукцији, подстицање сарадње јавног и цивилног сектора и повезивање културе са другим областима као што су образовање, наука, информационе технологије, туризам, економија.“ У вези са стратешким приоритетима развоја културе треба имати у виду да се у међународној заједници култура перципира као област која прожима и повезује стубове одрживог развоја (политика, економија и животна средина). Стога је стратешко развијање културе и уметности од (индиректног) значаја за остваривање циљева одрживог развоја које су у међународној заједници усвојиле Уједињене нације.

Имајући ове стратешке приоритете на уму, у истраживању *Оснаживање улога приватног сектора у развоју ликовних уметности у јавном интересу*, спроведеном 2023. године у партнерству Завода за проучавање културног развоја и Удружења ликовних уметника Србије (УЛУС)²¹, настојали смо да расветлимо могућности за интеграцију дела ликовних уметности у јавном и приватном простору, у чијем обликовању важну улогу имају архитекте. Професија архитекте стоји између техничких наука са једне стране и уметности са друге.

У контексту остваривања међуресорне сарадње, у којој креативну основу могу да чине архитекте и ликовни уметници, важно је имати на уму и Стратегију одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године²² која је везана и за остваривање УН циљева одрживог развоја, посебно циљ 11, *Одрживи градови и заједнице*. У Стратегији се истиче: „У последње три деценије у Републици Србији се јављају облици изградње и трансформације који нису усклађени са принципима одрживог развоја и очувања урбаног идентитета. Некритичким интервенцијама у простору, а посебно парцијалном и бесправном изградњом, нарушава се баланс елемената који морају бити присутни у концепцији архитектонско-урбанистичких решења – зеленила, отворених простора, хоризонталне и вертикалне

21 Главни фокус пројекта Завода и УЛУС-а био је на практичним циљевима, у погледу улоге УЛУС-а у унапређењу сарадње ликовних уметника/ца и архитектонских бироа. У овом раду, бавиле смо се питањима од општег значаја у домену културне политике, а посебно међуресорне и интерсекторске сарадње.

22 Видети: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре. Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године, 16.05.2019., 15.08.2023., <https://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/urbani-razvoj>

регулације, неусклађености габарита старих и нових објеката, односа према улици и суседним објектима и парцелама и др.“

Сходно томе, у овом документу су дефинисани и стратешки правци, попут Стратешког правца II – Уређење урбаних насеља и Стратешког правца III – Друштвено благостање. Стратешки правац II предвиђа низ мера које подразумевају блиску повезаност урбаног планирања са развојем културе уопште, а посебно савременог стваралаштва и очувања културног наслеђа као кључним елементима идентитета града.²³ Мере у оквиру Стратешког правца III наглашавају доступност јавних служби, укључујући и приступачност културним садржајима за све грађане.

Приоритетна подручја Стратегије такође позивају на интервенције у јавним просторима како би се очувале урбане структуре и урбане матрице у функцији развијања идентитета градова (Приоритетно подручје 3). Са тим у вези је и развој културе становања као и уређење јавних простора, што су неке од мера у оквиру Приоритетног подручја 4, који се односи на делове урбаних насеља са концентрацијом социјалних проблема – социјално укључивање и смањење сиромаштва. Најзад, важно је указати на Приоритетно подручје 6: Просторне целине са културним и градитељским наслеђем, важним обележјима културног и историјског развоја урбаног насеља/групације урбаних насеља. Интервенције у овом приоритетном подручју укључују, између осталог, и Санацију и ревитализацију објеката и целина градитељског наслеђа, Интегрални приступ заштити културних добара и урбанистичку заштиту вредних објеката и целина градитељског, урбанистичког и/или индустријског наслеђа, Спровођење планова управљања културним, градитељским и урбанистичким наслеђем. Очекивани резултати (ефекти) ових интервенција су: Афирмација културног потенцијала, Подизање квалитета изграђене средине и идентитета урбаних насеља у Републици Србији, Подизање туристичке атрактивности као покретача културног туризма, Позитивни економски ефекти на обнову и одрживо коришћење културног, градитељског, индустријског и урбанистичког наслеђа, Подршка интегрисаној економској и урбаној обнови.

У имплементацији овог стратешког документа кључну улогу имају архитекте и урбанисти јер они, кроз „инпуте“ актера у областима културе, уметности, науке, економије дају визију простора у којима се одвијају интеракције, уметничке и неуметничке, у оквиру којих људи живе и раде.

23 На пример, међу мерама у пакету 2.1. „Квалитет уређености и идентитет централних урбаних зона и јавних простора“, налази се и „Уређење и очување јавних простора, на основу истраживања идентитета насеља, анкета грађана и урбанистичко-архитектонских конкурса (јавних или позивних) за оригинални урбани дизајн контекстуално примерен и приступачан за све.“ У пакету мера 2.2. „Културна баштина и култура“ су и мере „Обнова и опремање културне инфраструктуре“, као и „Обезбеђење подршке културним активностима (подстицање и развој културних потреба, промоција активности, анимација и медијација у установама културе, интерпретација културног наслеђа, развој садржаја и програма за децу и младе)“.

Важност архитектуре у процесима одрживог (урбаног) развоја наглашена је доношењем посебног стратешког документа Националне архитектонске стратегије 2023–2035 (НАС)²⁴. Влада Републике Србије је овај документ усвојила јуна 2023. године као документ којим се „на целовит начин одређује стратешки правац деловања у циљу развоја и унапређења квалитета архитектуре и грађене средине као исхода архитектонске делатности, посебно узимајући у обзир улогу архитектонске професије и квалитет архитектонске праксе, чиме се утиче на општи квалитет живота људи“ (НАС). Интегративни аспект архитектонске политике имплицира „подизање опште друштвене свести о значају квалитета архитектуре и грађене средине за квалитет живота, економски развој и развој друштва у целини.“ Истиче се да „реафирмисање архитектуре као есенцијалне компоненте националне културе и идентитета, чије културолошке димензије утичу на колективни ниво свести и однос сваког појединца према наслеђу, идентитету и животном окружењу“, такође, спада у домен Стратегије. Стога, НАС представља основу „за започињање дугорочног процеса успостављања платформе и консензуса о квалитету архитектуре и култури грађења на националном нивоу.“²⁵

Упоредјујући стратешке приоритете у развоју културе, стратешке правце и приоритетна поља урбаног развоја, уочава се отвореност ка могућностима планског повезивања ресурса (конкретно, културе и грађевинарства), али и сектора: јавног (институције из различитих ресурса), приватног (предузећа) и цивилног (удружења уметника, као што је, на пример, УЛУС). Међутим, иако стратешки документи полазе од анализа постојећег стања, неопходно је стално пратити ситуације у пракси, јер управо пракса показује како се мере имплементирају а циљеви остварују.

Интервјуи са представницима и представницама архитектонских бироа

С обзиром на предочене теоријске концепте, као и стратешка опредељења од значаја за интегрисање дела ликовних уметности у архитектонским решењима, ради испитивања могућности интегралног развоја уметности и остваривања међуресорне и интерсекторске сарадње у циљу развоја уметности, спроведено је пилот истраживање међу представницима архитектонских бироа у Србији. Наиме, архитектонски бирои су (мала) предузећа, те их њихов правни статус *de facto* чини представницима приватног сектора, што им даје печат значајних актера у остваривању интерсекторске сарадње. Подухвати у правцу интегрисања дела ликовних и визуелних уметности у јавне и приватне просторе које осмишљавају архитекте из архитектонских бироа представљају канал за остваривање и међу-

24 Видети: Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, Национална архитектонска стратегија 2023–2035, 01. 04. 2023., 10. 11. 2023., https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/arhitektura_zn_nacionalna_arhitektonska_strategija_2023-2035.pdf

25 НАС је усвојена по реализацији овог пилот истраживања, те се о њеном садржају није могло говорити током интервјуа са представницима/цама архитектонских бироа.

ресорне сарадње културе и грађевинарства. Пилот истраживање је спроведено у виду полуструктурисаног интервјуа који је обухватио следеће тематске целине:

I – Планирање и пројектовање: пословна пракса и интеграција уметничких дела у пројектовању ентеријера/ екстеријера.

II – Законски оквир и могућности (планирање и изградња; класификација тродимензионалних уметничких дела у јавном простору; учешће на јавним позивима/јавне набавке; пројектовање).

III – Идеје за будућност (перспективе сарадње архитектонских бироа и ликовних уметника).

Када је реч о узорку, листу архитектонских бироа формирао је тим УЛУС-а²⁶, који је и организовао групни „онлајн“ интервју. Преко каталога Салона архитектуре и других извора на интернету, евидентирана су 54 архитектонска бироа са седиштем у Србији. Позив за учешће у овој студији случаја упућен је свима, а веће интересовање је изразило 20 архитектонских бироа. У групном „онлајн“ интервјуу учествовало је пет представника/ца архитектонских бироа (четири са седиштем у Београду и један са седиштем у Крагујевцу), док је индивидуални интервју обављен са представником једног бироа из Београда. Резултати интервјуа на малом *ad hoc* узорку нису репрезентативни и не могу се генерализовати, али могу послужити у илустративне сврхе и као основа за наредна истраживања, посебно имајући у виду да су испитаници/е у великој мери били/е сагласни/е око проблема о којима се дискутовало.

Архитектонски бирои су углавном мала предузећа чија је основна делатност планирање и обликовање функционалног затвореног и/или отвореног простора. Стога, њихов рад представља и потенцијално чвориште двеју врста уметничких израза, архитектонских и ликовних. Међутим, треба имати у виду да је планирање простора предмет прописа из области грађевинарства, Закона о планирању и изградњи и Правилника о класификацији објеката. Такође, кључни фактор у реализацији замисли архитектата јесу инвеститори (физичка и правна лица за чије се потребе прави пројекат и који финансирају реализацију пројекта). У том смислу, архитектонски бирои се у својој делатности суочавају и са противречношћу између услова тржишта (диктирани прописима из домена грађевинарства и жељама наручиоца посла) и домета архитектуре као уметности.

Испитаници/е, односно представници/е архитектонских бироа били/е су сложни/е у мишљењу да треба да постоји баланс архитектуре као уметности и архитектуре као бизниса:

„Сви бирои, претпостављам, имају неку врсту односа између ауторства, архитектуре као уметности и архитектуре као пословања, као посла“ (представник архитектонског бироа из Београда).

26 Тим УЛУС-а чинили су: Вахида Рамуџић, Ноа Трајстер, Тијана Цветковић и Милан Ђорђевић.

Додатно, испитаници/е истичу да „посебна ниша у којој су уметност и архитектонска пракса интегрисани још увек није разрађена“. У том смислу, наводећи примере из својих пракси, констатовали/е су да у свом раду са једне стране акценат стављају на успостављање равнотеже између администрације и захтева клијената, али да са друге стране, ипак, настоје да воде рачуна о унапређењу архитектуре као естетског израза и својеврсне градске уметничке сцене.

У погледу унапређења архитектуре као уметничког израза, испитаници/е су истакли/е да у својој пракси настоје да им пројекти буду иновативни, али и да воде рачуна о квалитету и трајности објекта. Посебно наглашавају важност разумевања контекста, чак, иако је део града тек у повоју; такође, показују креативност у креирању плана у коме би се све ствари међусобно прожеле, водећи рачуна да се кроз пројектну процедуру проучи које материјале треба користити за фасаде да би и после тридесет година постојале на мапи града.

„Наши пројекти дуго трају, зато што се трудимо да истражимо све ствари везане за објекат. На пример, када смо радили пројекат за Музеј града Београда, прво смо истражили све аспекте рада Димитрија Лека, који је пројектовао зграду у Ресавској улици, па смо одатле кренули“ (представница архитектонског бироа из Београда).

„Сада радимо на једном комплексу у делу града који је тек почео да се развија. Контекст постоји, али је у неким назнакама; ми градимо тај контекст са нашим пројектима. Апсолутно имамо свест о томе и као пројектанти знамо да све оставља трајне последице на структуру и ткиво града. У том смислу, успевали смо са инвеститорима да провучемо неке интересантније форме и склопове тих објеката како би се створиле могућности за нове урбане фрагменте у оквиру тих комплекса, као што су тргови, места за окупљање. За један пројекат смо имали на уму да буде оживљен неком врстом пијаце или томе слично, у оном смислу речи шта тргови значе. Ми јесмо у тржишној трци и постоје захтеви за одређеним бројем станова. Ту су и притисци инвеститора, али без обзира на њих ми успевамо да сачувамо тај општи утисак да једино од архитекте зависи како ће све то на крају бити склопљено“ (представница архитектонског бироа из Крагујевца).

Најзад, у вези са контекстом јесте и питање намене објекта, што у извесној мери усмерава или пак ограничава укључивање креативних решења. Намена објекта је и критеријум на коме се базира Правилник о класификацији објеката (а који операционализује одредбе Закона о планирању и изградњи, посебно када је реч о техничкој документацији).

„Радим и за једну фирму која се бави наменском индустријом, пројектима за објекте у производњи муниције и оружја, где апсолутно нема места за ауторску архитектуру, јер је то опасан посао са експлозивним материјама, тако да због безбедности не сме да постоји простора за грешке“ (представник архитектонског бироа из Београда).

„Доста смо радили у Црној Гори на реконструкцији камених кућа и камених рушевина. Ту смо се сусрели са конзерваторским аспектом рада на објектима, који

су у Црној Гори најчешће везани за туризам, па је ту мноштво одлука. То није само обична животна прича него и пословна. Све те приче треба имати на уму приликом пројектовања“ (представник архитектонског бироа из Београда).

Пројектовање нових објеката и/или реконструкција старих имплицирају уређење екстеријера. Међутим, екстеријер се најчешће повезује са јавним просторима. Везано за интеграцију уметничких дела у јавне просторе, испитаници су указали на конкурсе који су претходних година расписивани са мањим или већим успехом.²⁷

„Пре неколико година је био расписан конкурс који се тицао ‘Београда на води’ за скулптуре које ће се наћи у јавном простору... То је једини конкурс за који ја знам да се односи на директну интеграцију скулптура у јавни простор који није наменски, типа споменик некој особи, него чист конкурс расписан за приказивање уметничког дела у јавном простору... Знам архитекте који су се јавили, али не знам да ли се иједан уметник јавио“ (представник архитектонског бироа из Београда).²⁸

„Био је и конкурс за споменик у Карађорђевој улици који је спровело Друштво архитеката Србије, а информације је пружио и Друштво архитеката Београда. Конкурс је био посвећен Диани Будисављевић. Тај конкурс је пропао. Није додељена награда. Ништа се није реализовало... Такође бих поменула и конкурс на Звездари пре неких 15, 20 година око жртава рата из 1999. године. Било је пријављено преко 50 радова. Нису чак ни жирирали те радове. Никакве награде нису биле додељене. Нико се није огласио да пошаље било какво образложење. Мислим да је за то надлежна Градска комисија за имена улица, да она има ингеренцију за постављање нових споменика, тако да има ту и њиховог удела“ (представница архитектонског бироа из Београда).²⁹

27 Расписивање и спровођење урбанистичко-архитектонских конкурса је регулисано Правилником о начину и поступку за расписивање и спровођење урбанистичко-архитектонског конкурса (Сл. гласник РС 31/2015). Видети: *Pravilnik o načinu i postupku za raspisivanje i sprovođenje urbanističko-arhitektonskog konkursa*, 05.05.2015., 04. 04. 2023., https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_nacinu_i_postupku_za_raspisivanje_i_sprovođenje_urbanističko-arhitektonskog_konkursa.html

28 Компанија „Београд на води д.о.о.“ је средином маја 2020. године објавила конкурс за креирање уметничких дела и савременог мобилијара *KVART Belgrade Waterfront*, у оквиру кога је било планирано да најбољи радови добију новчане награде у укупном износу од 70.000 евра. Информације о резултатима овог конкурса нису доступне. Видети: *Belgrade Waterfront*, 25. 05. 2023., <https://www.belgradewaterfront.com/kvart/postani-deo-kvarta/>, <https://www.belgradewaterfront.com/kvart/>

29 Сходно Одлуци о подизању и одржавању споменика и скулпторалних дела на територији града Београда (Сл. лист града Београда бр. 3/2000, 19/2014. и 19/2017), Комисија за споменике и називе тргова и улица прикупља иницијативе за подизање споменика, односно спомен-плоче и скулпторалног дела и одлучује о постављању спомен-плоча, док за подизање споменика и постављање скулпторалних дела одлуку доноси Скупштина града Београда (за градске општине Вождовац, Врачар, Звездара, Земун, Нови Београд,

Интеграција уметничких дела у пројекте уређења екстеријера углавном се види кроз могућности постављања вајарских дела. Друге врсте инсталација у простору начелно се препознају као опције, али без конкретних спецификација шта би све то могло да буде. На питање о инкорпорисању вајарских дела у екстеријер, испитаница из архитектонског бироа у Крагујевцу је указала на то да постоји проблем добијања дозволе за њихово постављање, јер се у Правилнику о класификацији објеката они воде као објекти В категорије³⁰:

Палилула, Раковица, Савски венац, Стари град и Чукарица), односно за своје територије – скупштине приградских општина (Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац, Сопот и Сурчин). Према чл. 11, истовремено са усвајањем одлуке (за наведене градске општине), Скупштина града формира Одбор за подизање споменика и постављање скулпторалних дела који има задатак да спроведе одлуку. Према чл. 12, Одбор одлучује да ли ће се расписивати конкурс, ангажовати аутор по позиву или ће се користити већ постојеће вајарско дело. Важно је указати на чл. 14 Одлуке, зато што предвиђа прибављање стручних мишљења органа попут ЈП Урбанистички завод Београда, Завода за заштиту споменика културе града Београда и вајарске секције УЛУС-а, ради утврђивања локације, њеног уређења и ближих услова конкурса. Међутим, иако у Одлуци експлицитно стоји да се стручно мишљење тражи од вајарске секције УЛУС-а, ово удружење није контактирано поводом реализације конкурса за постављање споменика Диани Будисављевић у Карађорђевој улици у Београду, а који је за сада и последњи реализовани конкурс у Београду.

Конкурс за споменик Диани Будисављевић у Карађорђевој улици у Београду организовали су Град Београд – Секретаријат за културу и Историјски архив града Београда, у сарадњи са Удружењем архитеката Србије. Конкурс је објављен 18.06.2021, а резултати су истакнути 21.10.2021.

Видети: Друштво архитеката Београда. Конкурс за спомен обележје Диани Будисављевић у Београду, 18.06.2021., 25.05.2023., <http://www.dab.rs/konkursi/item/1547-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81-%D0%B7%D0%B0-%D1%81%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D1%98%D0%B5-%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%B8-%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%99%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%9B-%D1%83-%D0%B1%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%83>;

<http://www.u-a-s.rs/konkursi/item/436-saop%C5%A1tenje-o-rezultatima-otvorenog-projekt-nog-jednostepenog-anonimnog-vajarsko-arhitektonskog-konkursa-za-idejno-re%C5%A1enje-izgleda-javnog-spomen-obeje%C5%BEja-diani-budisavljevi%C4%87-u-beogradu-%E2%80%93-konkurs-za-dizajn-%E2%80%93-redni-broj-javne-nabavke-0005-21.html>

30 Правилник о класификацији објеката за предмет има „класификацију објеката према намени, функционалним и структуралним карактеристикама и степену утицаја на окружење, с обзиром на ризике везане за изградњу и експлоатацију.“ У чл. 5, прецизиране су следеће класе објеката: А зграде – незахтевни објекти; Б зграде – мање захтевни објекти; В зграде – захтевни објекти; и Г – инжењерски објекти. У чл. 7 су табеларно приказане класификација и класе објеката, при чему је класификација одређена наменом (нпр. стамбени, нестамбени, пословни, саобраћајно-комуникацијски, културно-забавни, историјски или заштићени објекти, укључујући кипове, комеморативне, уметничке и декоративне грађевине чији је збирни класификациони број 127303).

„То су комплексни простори високоградње који подразумевају све инсталације које постоје у оквиру тог објекта, као и њихово катастарско обележавање. Наша градитељска легислатива није повољна за интеграцију уметничких дела, што се тиче дозвола. Ја не видим да има могућности да се то лако реши“.

Притом, простор за интеграцију уметничких дела чине и тргови и тзв. „урбани цепови“ који се препознају као посебно погодни за креативно повезивање уметности и урбанистичких решења.

„Сви тргови и урбани простори који постоје у тим новим комплексима су идеална места за дешавање неке уметности, било да су у питању скулптуре или нешто друго, јер очигледно је да постоји потреба за таквим акцентима у новим урбаним цеповима. Ми их за сада, из незнања, углавном решавамо зеленилом или неком врстом интересантног попличавања, као и урбаним мобилијаром. Ово је одлична прилика да се повежемо са уметницима и да у своје пројекте интегришемо нешто што је, у традиционалном италијанском смислу, добра идеја, када је у питању повезивање града и уметности, архитектуре и уметности, да постоји простор за то и у неким пројектима на којима тренутно радимо“ (представница архитектонског бироа из Крагујевца).

Према Правилнику о категоризацији објеката (чл. 7), тргови, пешачке стазе и зоне класификовани су као објекти Г категорије (инжењерски објекти). То у пракси значи да се ови простори могу сматрати и својеврсним „платнима“ за постављање уметничких дела. Та „платна“ у екстеријеру представљају и фасаде зграда, што се према наводима испитаника/ца не користи у складу са уметничким могућностима.

„Фасаде апсолутно могу да буду, што би се рекло, платно за уметничко дело, било које врсте инсталација, мозаика, скулптура, као што је некада и била пракса. У новије време, пре 5, 6 година, у Крагујевцу су никле зграде које ми пејоративно зовемо ‘шљива’, ‘грожђе’, ‘јабука’ и сл., зато што је била идеја да се оплемене неком инсталацијом која је огромних димензија. Једна зграда чак има инсталацију палме. Све су, по неким уметничким и естетским критеријумима, кич и шунд. Инвеститор каже да је фасада у његовом власништву и да са њом може да ради шта он хоће. Колико су онда фасаде приватне, а колико су јавне није јасно. У неким развијеним земљама је јасно да су фасаде јавне. Код нас је то недовољно прецизирано“ (представница архитектонског бироа из Крагујевца).

У погледу интеграције уметничких дела у просторе екстеријера, посебно када је реч о јавним просторима чије се планирање и изградња финансирају из јавних фондова (наручиоци су органи државне управе или локалне самоуправе, односно индиректни буџетски корисници, попут јавних установа културе), проблем представља примена Закона о јавним набавкама.

„Залагала сам се, када се мењао Закон о јавним набавкама, да се, ипак, остави члан у коме се каже да јавна набавка није иста за, на пример, хиљаде квадратних метара неког пројекта и конкретни специфични предмет, као што је и уметничко

дело. Мислила сам да ће то проћи и да ће та иницијатива да стави фокус на архитектонско-урбанистичка решења, уметничке пројекте и сл., те да ће остати за јавне набавке нешто што не иде по најнижој цени. То је веома тешко... Не можете да радите по најнижој цени јер вас већ пуно кошта да све припремите... Нажалост, то није прошло у Србији“ (представница архитектонског бироа из Београда).

„Једном смо направиле пројекат, то је било за Каленић пијацу, и добиле смо да га реализујемо. У то смо се упустиле доста наивно као: ‘Коначно су звали неког ко је добио на конкурс за решење!’ Међутим, то је било једно веома лоше искуство после кога смо рекле: ‘Никад више!’, зато што смо на крају схватиле да нас нису звали зато што је наше решење добило на конкурс, већ је ту било неких других игара и смицалица... Ми, у ствари, нисмо конкурентне, јер инсистирамо на квалитету, а то није најнижа цена. Нашле смо нишу приватних клијената којима квалитет који нудимо одговара и задовољне смо тим“ (представница архитектонског бироа из Београда).

Фокус у раду већине испитаних представника/ца архитектонских бироа јесте уређење ентеријера. Тржиште је у том погледу најшире јер обухвата и пројектовање нових зграда, као и власнике/це кућа и/или станова у старијим зградама који/е желе да свој животни простор преуреде да би одговарао њиховим потребама. Пројекти преуређења станова су најчешће једнократни, односно за већину власника/ца станова инвестиционо реновирање је подухват који се спроводи тако да траје макар десет година. Дакле, реч је о дугорочном улагању. Управо из перспективе потребе/пожељности за дугорочнијим решењима, архитекте инсистирају на томе да се не прави компромис око квалитета, за шта је предуслов разумевање клијената и архитеката. Такође, истиче се да управо то што превасходно раде за клијенте који желе да (пре)уреде простор у коме ће живети, утиче и на евентуалне препоруке око интеграције ликовних дела.

„На почетку доста разговорамо са клијентом, да бисмо разумели шта је пројектни задатак, да се упознамо, пошто ако се раде станови и куће, то је неки простор у коме ће они боравити. Сматрамо да мора од старта да постоји поверење“ (представница архитектонског бироа из Београда).

„Они ту живе. У том смислу се до сада никада нисмо бавили одређивањем да ли треба ставити ову слику или ону скулптуру... Обично их преносе из старог стана или старе куће, или сами већ имају идеју шта би купили. У то се до сада нисмо мешали, јер сматрамо да је то њихов лични афинитет“ (представница архитектонског бироа из Београда).

„Мислим да су ентеријери станова најбољи простор за интеграцију уметничких дела. Пре свега слика, а можда и неких мањих скулптура. Интересантно је да су власници обично имали неку јасну идеју шта би у ствари хтели, можда су видели у неком филму или негде и онда нису то могли да нађу на домаћем тржишту, па су нашли неку копију, што није аутентична, права уметност, него више као декорација“ (представник архитектонског бироа из Београда).

Осим ентеријера станова, испитаници/це истичу да су реализовали/е и пројекте уређења других ентеријера, попут угоститељских објеката и пословног (канцеларијског) простора.

„Трудим се да у сваки ентеријер, у мери у којој је то могуће, инкорпоришем неку врсту уметности или барем да предодредим простор или зону, мапирам неки део простора у коме ће се она наћи. Вероватно сте упознати са тим да се праве 3D модели пре него што се неки пројекат одобри. У том 3D моделу ми свакако приказујемо и неко уметничко дело. Када сам за неки ентеријер сигуран да у том ентеријеру може да се нађе дело неког домаћег аутора, ја га онда и прикажем“ (представница архитектонског бироа из Београда).

„На основу 3D приказа инвеститори бирају решења, а битно је и да се све визуелно уклапа. Немамо конкретне предлоге дела. Ти људи са којима радимо 3D modele имају неке ‘банке’ намештаја, слика и фотографија, па одатле бирамо шта нам се уклапа у замисао, без неког улажења у детаље бављења неким посебним уметничким делом. Некада, ако клијенти већ имају неку слику за коју знају да желе да је убаце, то укључимо у рендер“ (представник архитектонског бироа из Београда).

Интеграција уметничких дела у ентеријере може се огледати и у набавци већ готовог уметничког дела, али и у сарадњи са ликовним уметницима/цама приликом процеса пројектовања и извођења пројеката. Испитаници су за оба случаја указивали на проблеме.

„Свака ствар коју захтева ентеријер има своје јасно место у њему и ентеријер без ње на неки начин не може да егзистира. У том смислу, било је случајева да сам цео ентеријер могао да уредим према једном уметничком делу, ако се договорим са инвеститором да одаберемо неко уметничко дело које ће се наћи у простору и у складу са њим да могу да пројектујем остатак ентеријера, комаде намештаја, расвету или било шта друго. Међутим, врло често може да се деси да се то уметничко дело на крају не реализује. Такође, врло је тешко поставити се према пројектовању тог ентеријера – да ли се окренути некој базичној поставци која може да прихвати различите врсте уметничких дела који би се нашли у том простору или се већ на самом почетку везати за неко уметничко дело, рецимо великог формата, око кога ће се формирати слика тог простора. У пракси се као проблем показало и стварање уметничких дела по наруџбини. Ако желимо да креирамо ентеријер у коме ће се уметничко дело презентовати на најбољи могући начин, потребно је да се са уметником сарађује од самог почетка“ (представник архитектонског бироа из Београда).

У прилог томе да је сарадња са уметницима/цама потребна од самог почетка, али да и ту постоје потешкоће, говори и искуство других испитаника/ца.

„До сада нисам наилазио на позитивне одговоре уметника. Имам утисак да они само желе да продају своја уметничка дела која су излагана или су делови неких збирки. Нико није био расположен за сарадњу у којој би се осмислио концепт и формирало неко ново уметничко дело за потребу конкретног простора“ (представник архитектонског бироа из Београда).

„Имамо искуства о којима је колега говорио, да су сликари превасходно сликари, да не реагују; имају неку врсту производа, да се тако изразим, који нуде, не желим да звучи пежоративно, док су, рецимо, уметници који имају 'site-specific' радове отворенији за интервенције у конкретном простору“ (представник архитектонског бироа из Београда).

Међутим, наведена су и позитивна искуства са уметницима/цама, нарочито графичким дизајнерима/кама.

„У пракси се показало, на пример, у неким пројектима које сам реализовао, а видим и код неких других колега, да су графички дизајнери много спремнији за сарадњу, у смислу креирања специфичних уметничких дела на одређеном простору“ (представник архитектонског бироа из Београда).

„До сада смо углавном сарађивале са графичким дизајнерима око лога или око тога шта би они волели да се исцрта на неком зиду. Од самог почетка се некако повежемо да би се и они упознали са ентеријером, да знају шта смо ми замислили и да ми знамо шта су они замислили, тако да то буде јединствена целина. Сарадња је стварно била успешна и корисна. Сматрамо да овај део око архитектуре треба да буде препуштен архитектама, а тај део треба препустити професионалцима који се тиме баве, то није нешто што ми радимо. Са осталим уметницима смо слабо сарађивале“ (представница архитектонског бироа из Београда).

Наводи испитаника/ца указују и на то да се сарадња са уметницима/цама углавном заснива на личним контактима и познанствима, а да се истовремено препознаје потреба за другачијим приступом (преко галерија, удружења и сл.).

„Тренутно сарађујем на нивоу директног контакта са уметницима. Што се тиче уметника, неке већ познајем. Трудим се да идем на што већи број изложби да бих упознао нове људе, али то некако није моја примарна делатност... Можда би и у области ликовних уметности могла да постоји једна ниша, у оквиру које би се препознали неки људи; такође, та сарадња би требало да се остварује и преко неких галериста или преко неког трећег коме бисмо ми презентовали пројекат за који су нам потребна уметничка дела или низ уметничких дела, па да нам на основу тог пројекта они сугеришу са којим бисмо уметницима могли да остваримо комуникацију“ (представник архитектонског бироа из Београда).

„Неке уметнике успем да пронађем и контактирам их директно, позовем телефоном, па ми дају параметре, на пример, димензију слике, тако да могу да предвидим простор за ту слику у 3D моделу и на тај начин презентујем ентеријер клијенту. Било би добро када би постојала нека база у којој би сваки уметник на одговарајући начин представио свој рад, па да онда ми, као архитекте, у нашим пројектима можемо да га прикажемо“ (представница архитектонског бироа из Београда).

Испитаници/це су били/е сагласни/е у ставу да удружења попут УЛУС-а могу (и треба) да имају проактивну улогу у повезивању ликовних уметника и архитеката. Такође, истиче се потреба за успостављање ближе сарадње УЛУС-а са Удружењем архитеката Србије које је исто репрезентативно удружење у култури.

Завршна разматрања

Социолошке, урбанистичке, економске и антрополошке теорије града имплицирају разноврсност деловања која спајају архитектуру и културу, а највише архитектуру и визуелне (ликовне и примењене) уметности, али и архитектуру и нарративе, односно како је Рихтман-Аугуштин формулисала, *архитекстуру* (имена улица, одлуке о локацијама на којима ће се наћи скулптуре или друга дела ликовних уметника, уз текстуалне назнаке које меморишу људе и идеје). У свему томе, важно место има и аутоперцепција градова: како ће се позиционирати на изузетно компетитивним мапама градова света. Развој ових теорија је ишао „под руку“ са новим аспектима у развоју уметности, а првенствено у њеном отварању ка свету, истичући и просветитељску улогу коју може да има у савременом друштву.

Наше пилот истраживање је било конципирано са идејом да се повеже перспектива која произилази из докумената од значаја за развој културе, уметности и архитектуре, са перспективом представника/ца архитектонских бироа у Србији. На тај начин, кроз примере из праксе, могуће је идентификовати препреке које постоје у погледу интерсекторског и међуресорног повезивања привреде и културе, што може допринети отварању критичких дебата о нашем животном окружењу.

Теорије града суштински прожимају како документ Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године, тако и ставове представника/ца архитектонских бироа – од промишљања фасада и тзв. „урбаних џепова“, који представљају просторе интеграција, до одговорности за интервенције у простору, имајући у виду и очување културног наслеђа. Представници/це архитектонских бироа истичу да архитекте и урбанисти имају велику одговорност у планирању и реализацији свих пројеката који подразумевају интервенције у простору, зато што те интервенције остављају дугорочни траг у животу грађана и процесима кроз које се развија идентитет града. Ова опажања о одговорности архитеката и урбаниста кореспондирају и са интенцијом Стратегије одрживог урбаног развоја до 2030. године да се предупредe облици изградње и трансформације урбаних средина који представљају некритичке интервенције и нису усмерени ка принципима одрживог развоја и очувања урбаног идентитета градова.

Идеје прогреса се примећују кроз повезивање урбаног развоја са концептом благостања (нпр. Стратешки правац III у Стратегији одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030). Доступност културних садржаја се препознаје као један од кључних фактора у побољшању квалитета живота грађана, али и развоју идентитета града. У функцији тога јесте и брига о културном наслеђу (укључујући његову доступност свим грађанима). Важност културне партиципације препознаје се и у Стратешким приоритетима развоја културе 2021–2025. У овом документу се нарочито истиче важност учешћа грађана у културним програмима у јавним просторима, попут посећивања изложби у музејима и уметничким галеријама. Међутим, за јавну културну партиципацију од великог значаја су културни садр-

жаји у приватном и пословном окружењу. Уређење ентеријера пословних простора, станова и кућа јесте и централни део рада архитектонских бироа. Интервенције, као што су инсталације уметничких дела у простору, на шта и искази испитаника/ца указују, јесу приватна ствар власника/ца тог простора. Ипак, живећи и радећи у амбијенту чији саставни део чине уметничка дела (како ликовна, тако и примењена), развија се сензибилитет према уметности, уопште. Позитиван утицај културне партиципације како у јавним, тако и у приватним просторима на субјективне осећаје среће и задовољства документовано је у радовима домаћих и страних аутора³¹.

Интеграција уметничких дела у приватним и јавним просторима подразумева комуникацију и блиску сарадњу архитекте (планера) и уметника/ца. Када је реч о приватним просторима (уколико је власник/инвеститор заинтересован да простор оплемени делима ликовних уметности), архитекте успостављају непосредну сарадњу са уметником/цом. Међутим, према схватању представника/ца архитектонских бироа, праћење ликовне сцене захтева већу посвећеност него што то рокови за реализацију пројеката дозвољавају. Стога се и као препорука за унапређење сарадње архитеката и ликовних уметника/ца истиче формирање „онлајн“ платформе, на којој би они/е представљали/е своје портфолије (са контакт подацима) те тако архитектама олакшали/е преглед савремене продукције у области ликовних уметности. У томе се као носилац пројекта препознаје УЛУС – репрезентативно удружење у култури у области ликовних уметности.

Када је пак реч о интеграцији уметничких дела у јавне просторе, кључни инструмент према Стратегији одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године јесте јавни конкурс (за урбанистичко-архитектонска решења) јер се на тај начин јавно одлучује о уређењу урбаних насеља. Иако су процедуре за спровођење конкурса, још од 2015. године, регулисане посебним Правилником о начину и поступку за расписивање и спровођење урбанистичко-архитектонског конкурса, наглашавање института конкурса у Стратегији је, према мишљењу представника/ца архитектонских бироа, битно. Наиме, јавни конкурси дају могућност да се међу предлозима уметничких или архитектонских дела одаберу она која задовољавају естетске, културолошке, историјске и урбанистичке критеријуме, чиме се обезбеђује транспарентност одлучивања, у смислу да решења буду у складу са јавним интересом. Такође, институт конкурса за постављање дела ликовних уметности у јавни простор може подстаћи јавне дебате око поимања јавног простора јер, на пример, зграда може да буде у приватном власништву, али њена фасада чини део

31 Видети: Donghwy, A. Jeong, B. and Youn, N. Effects of art consumption on consumer wellbeing, 22. 06. 2022., 10. 05. 2024., <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/17456606/56/2>; Jokić, B. i Mrda, S. (2022). doi: 10.5937/socpreg56-39749. Doprinos kulturnih interesovanja subjektivnom blagostanju mladih u Srbiji/Contribution of cultural interests to subjective well-being of youth in Serbia, *Социолошки преглед* 56(4), str. 1472–1499; Jokić, B. and Purić, D. (2020). <https://doi.org/10.5937/kultura2069377>. Does cultural participation make us happy? Favourite leisure activities and happiness in a representative sample of the Serbian population, *Kultura* br. 169, str. 377–393.

амбијента. Односи приватног и јавног јесу својеврсно „гранично поље“ које омогућава афирмацију јавног интереса, пре свега када је реч о централним градским зонама, у којима су најчешће очувани објекти културног наслеђа. Међутим, то „гранично поље“ и питања која оно повлачи битно је и за нове градске просторе у којима се идентитет града кали: како архитектура „комуницира“ са грађанима и како је естетски обогаћена, на пример, делима ликовних уметности. Имајући у виду примере неуспелих конкурса и конкурса у којима процес одлучивања није био сасвим транспарентан, представници/це архитектонских бироа истичу да би репрезентативна удружења – УЛУС и Удружење архитеката Србије требало да интензивирају сарадњу на успостављању критеријума за уметничка дела у јавним просторима, као и уређења фасада, нарочито у новим градским подручјима.

С обзиром на потешкоће у примени института конкурса, представници/е архитектонских бироа истакли су да значајну препреку чини Закон о јавним набавкама који, у чл. 61 ст. 1. тачка 1, практично омогућава да се у случају уметничког дела избегне конкурсни поступак те да се оствари директна набавка дела од уметника/це. Тиме доносиоци одлука у градовима/општинама који нису нужно квалификовани за процењивање уметничких дела имају право да према сопственом нахођењу одаберу дело или уметника/цу са којим ће остварити сарадњу на уређењу јавних површина. Додатни проблем око Закона о јавним набавкама, а на који су указивали/е и представници/це архитектонских бироа, јесте инсистирање на најнижој цени. Како је то једна испитаница формулисала: „Не значи да је оно што је најјефтиније и најквалитетније.“ То су неке од тема на којима УЛУС и Удружење архитеката Србије могу (и треба) да раде заједно.

Имајући у виду ограничења нашег пилот истраживања, пре свега у вези са малим пригодним узорком, значајно је то што су представници/це архитектонских бироа изразили велико интересовање за укључивање дела ликовних уметности у своје пројекте уређења ентеријера и екстеријера те јавних простора, а посебно су истакли потребу за ближим повезивањем са ликовним уметницима и уметницама. Искуства из праксе, уз претходну анализу релевантних правних аката, могу послужити као драгоцену полазиште за наредна опсежнија истраживања интерсекторског и међуресорног повезивања привреде и културе за одрживи развој.

ЛИТЕРАТУРА:

- Benevolo, L. (2004) *Grad u istoriji Evrope*, Beograd: Clio.
- Bonito Oliva, A. i Argan, D. (2006) *Moderna umetnost 1770–1970–2000 III*, Beograd: Clio.
- Veber, M. (2014) *Grad – nelegitimna vlast – tipologija gradova*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Вујовић, С. (1988) *Социологија града – Социолошка хрестоматија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Вукановић, М. (2013) *Културна политика у Србији – антрополошка перспектива*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд.
- Gujinović, M. Jakšić, J. i Laterza, S. Odgovornost treba biti u svakom našem činu – Intervju sa Igorom Grubićem, 2011., 26. 02. 2024., https://talkingcriticarts.files.wordpress.com/2011/04/lta_publication_art_in_critical-confrontation_to_society.pdf
- Денегри, Ј. (2002) Арган – Бонито Олива: Расправа око трансавангарде, *Свеске* 1–2, Београд: Друштво историчара уметности Србије, стр. 128.
- Denegri, J. Dve suprotne kritičke ideologije u jedinstvenom delu – Đulio Karlo Argan: dva veka moderne umetnosti; Akile Bonito Oliva: umetnost oko i posle dvehiljadite, u: *Moderna umetnost 1770–1970–2000 I*, priredili Bonito Oliva, A. i Karlo Argan, Đ. (2004), Београд: Clio, стр. 8.
- Donghwy, A. Jeong, B. and Youn, N. Effects of art consumption on consumer wellbeing, 22. 06. 2022., 10. 05. 2024., <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/17456606/56/2>
- Закон о јавним набавкама. Службени гласник РС бр. 91/2019 и 92/2023, <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-javnim-nabavkama.html>
- Закон о култури. Службени гласник РС бр. 72/2009, 13/2016, 30/2016 – испр., 6/2020, 47/2021 и 78/2021, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturi.html
- Закон о планирању и изградњи. Службени гласник РС бр. 72/2009, 81/2009 – испр., 64/2010 - одлука УС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - одлука УС, 50/2013 - одлука УС, 98/2013 - одлука УС, 132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019 – др. закон, 9/2020, 52/2021 и 62/2023, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_planiranju_i_izgradnji.html
- Zask, Ž. (2004) *Umetnost i demokratija*, Београд: Clio.
- Jokić, B. and Purić, D. (2020). <https://doi.org/10.5937/kultura2069377J>. Does cultural participation make us happy? Favourite leisure activities and happiness in a representative sample of the Serbian population, *Kultura* br. 169, str. 377–393.
- Jokić, B. i Mrđa, S. (2022) Doprinos kulturnih interesovanja subjektivnom blagostanju mladih u Srbiji/Contribution of cultural interests to subjective well-being of youth in Serbia, *Социолошки преглед* 56(4), str. 1472–1499.
- Коларић, В. (2023) *Јавни интерес у култури: теоријске основе и полазни критеријуми вредновања*, Београд: Завод за проучавање културног развоја, <https://zaprokul.org.rs/javni-interes-u-kulturi-teorijske-osnove-i-polazni-kriterijumi-vrednovanja/>
- Lévi-Strauss, C. (1989) *Strukturalna antropologija*, Zagreb: Stvarnost.
- McGuigan, J. (2004) *Rethinking Cultural Policy*, Berkshire: Open University Press.
- Национална архитектонска стратегија. Службени гласник РС. бр. 48/2023, https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/arhitektura_za_nas_nacionalna_arhitektonska_strategija_2023-2035.pdf
- Novak, T. i Sutlović, L. U džepovima otpora – Intervju sa Sanjom Iveković, 2011., 27. 02. 2024., https://talkingcriticarts.files.wordpress.com/2011/04/lta_publication_art_in_critical-confrontation_to_society.pdf

- Правилник о начину и поступку за расписивање и спровођење урбанистичко-архитектонског конкурса. Службени гласник РС бр. 31/2015, https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_nacinu_i_postupku_za_raspisivanje_i_sprovodjenje_urbanisticko-arhitektonskog_konkursa.html
- Radišić, S. (2009) Postindustrijski grad i kulturna politika, *Kultura* br. 122/123, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 59–77.
- Rihtman-Auguštin, D. (2000) *Ulice moga grada*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Стојков, Б. (1997) Амбијент као тема обнове Београда, *Наслеђе* 1, Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда, стр. 159–161, <https://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2014/01/nasledje1/16-borislav-stojkov.pdf>
- Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године. <https://www.mgsi.gov.rs/cir/dokumenti/urbani-razvoj>
- Стратешки приоритети развоја културе у Републици Србији 2021–2025. <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/6132/Strate%C5%A1ki%20prioriteti%20razvoja%20kulture.pdf>
- Short, J. and Kim, Y. (1999) *Globalisation and the City*, London: Addison Wesley Longman Limited.
- Thompson, E. (1963) *The Making of the English Workers Class*, London: Victor Gollancz.
- Habermas, J. (1962, 1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere – An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: Polity Press.

Maša Vukanović, Dragana Martinović and Biljana Jokić

Centre for Study in Cultural Development

CROSS-DOMAIN AND INTERSECTORAL COOPERATION FOR DEVELOPING ARTS AND URBAN DEVELOPMENT

CASE STUDY: ARCHITECTURE AND FINE ARTS

Abstract: Development of art within both institutional and independent scenes is a strategic priority for the development of culture from 2021 to 2025. Contemporary understanding of arts and the need to be open for the public and responsive in social contexts imply integrations in processes that shape our living environment. Architecture is an art to design (public and private) spaces. Projects that architects create shape the aesthetic of our urban environments, create the meaning of symbolic and everyday life practices important for development of cultural identity. As such, architecture is a cross-field of the domains of culture and construction. Hence, while reflecting on the links of fine arts and architecture, it is possible to reflect on how cross-domain cooperation may be advanced. Also, it is possible to reflect on inter-

sectoral cooperation in achieving public interest (as common base of public policies) because architects propose and implement their projects through architecture bureaus (private entrepreneurship), while artists are often affiliated with associations that represent civil society. Here it is important to acknowledge the role of public sector in creating strategic plans that encourage participation of all sectors, as well as cross-domain collaboration. This paper presents results of a pilot research consisting of: 1. Analysis of relevant strategic documents (part of the legal framework in domains of culture and urban development) that enable cross-domain and intersectoral cooperation of architects and fine artists; 2. Analysis of data collected through semistructured interviews with (small but adequate sample of) architects/representatives of architecture bureaus who reflected on the issues of importance, opportunities and threats in strategic linking with fine artists. Results of our pilot research do indicate existence of a common ground for both cross-domain and intersectoral cooperation. Practical experiences shared by architects/representatives of architecture bureaus also indicate the need for follow-ups and detailed researches that would evaluate obstacles and threats, and also give insights into the possibilities for improving public policies to achieve sustainable development goals.

Key words: *arts, architecture, city, cultural policy, public interest, strategic plans, architecture bureaus.*